

## In gesprek met Edwin Vooijs

In januari 2013 nam Edwin Vooijs de orgelbank in de Rotterdamse Bergsingelkerk over van niemand minder dan Jet Dubbeldam, de voormalige stadsorganist van '010'. We spreken de gedreven musicus op een door de septemberzon verwarmd terras in Rotterdam-Noord, op steenworp afstand van de kerk.

Tekst: Joost van Beek



Anje Kirsch

**D**e Bergsingelkerk, een ontwerp van architect Tjeerd Kuipers, heeft in de wijk een verbindende functie. "Vlak voor Kerst hebben we hier altijd een carol singing. We flyeren dan in heel de buurt. Iedereen die wil mag die avond met de cantorij meezingen. Ook op 4 mei en rond Eeuwigheidszondag, momenten waarop we overledenen gedenken, zijn er muzikale evenementen waarvoor de wijkbewoners worden uitgenodigd." Daarnaast zijn er veel andere concerten en organiseert Edwin er jaarlijks een serie orgelconcerten. "De cantorij is voor mij een belangrijke schakel in mijn werkzaamheden hier. Naast de erediensten werkt de cantorij regelmatig mee aan concerten. Ik kan enorm van deze groep

genieten en krijg er ook heel veel energie van."

Het Van Leeuwen-orgel in de Bergsingelkerk is oorspronkelijk gemaakt voor de voormalige Statensingelkerk in Rotterdam-Noord. Na de sluiting van dit godshuis moest een nieuwe plek voor het orgel worden gezocht. Daartoe plaatsten de betrokkenen onder andere een advertentie in dit blad. Opmerkelijk genoeg kwam het orgel uiteindelijk slechts een paar straten verderop terecht. In 1988 verhuisde de firma Pels & Van Leeuwen het instrument naar zijn huidige plek, ter vervanging van het versleten Standaard-orgel uit 1925. Daarbij kreeg het ook een nieuw uiterlijk. Edwin is blij met zijn orgel. "Het biedt veel mogelijkheden, het is een grote kleur-

doos. Destijds, voordat ik de sollicitatiebrief verstuurde, had ik wel enige twijfel: het zou een overstap zijn van mechanische orgels naar een elektropneumatisch instrument, zoiets kan invloed hebben op je techniek of toucher. Maar die twijfel is ongegrond gebleken." In 2016 legde Edwin het Van Leeuwen-orgel vast op de cd *Colorful*. Het was zijn vierde cd, na producties vanuit de Bethelkerk te Zwijndrecht (1999), de Joriskerk te Amersfoort (2003) en de Sint-Willibrordkerk te Utrecht (2009).

### Orgelvirus

Edwin raakt al op zijn vierde besmet met het orgelvirus. "Mijn ouders waren kerkelijk aangesloten bij de Johanneskerk in onze woonplaats Zwijndrecht. Mevrouw Jos Kranendonk-Baan was

# Smits-orgel Sint-Oedenrode

## weer in volle glorie

**Wie in de orgelwereld “Brabant” zegt, zegt tegelijk “Smits”. Het orgelmakersgeslacht uit Reek drukte vanaf de negentiende eeuw een onuitwisbaar stempel op de orgelgeschiedenis in het zuiden van ons land. Talrijke instrumenten bleven prachtig bewaard en werden op indrukwekkende wijze gerestaureerd of waar nodig gereconstrueerd.**

**Het Smits-orgel in de Sint-Martinuskerk in Sint-Oedenrode is één van de vroegste en best bewaarde orgels van deze orgelmakers. Na het recente groot onderhoud door Verschueren Orgelbouw is het orgel weer in optimale staat.**

*Tekst & fotografie: Wim van der Ros*

Titularis Bert Augustus omschrijft ‘zijn’ instrument als “een galant orgel”. “Hoewel het in 1839 is gemaakt, heeft het orgel onmiskenbaar achttiende-eeuwse kenmerken. Ook al bestaat de kerk waarvoor het orgel is gemaakt grotendeels niet meer, het orgel komt in de huidige kerk volledig tot zijn recht. Dat hoor je en dat zie je.”

### **Katholieke orgelmakers**

Eerst een stukje geschiedenis. Nadat in de zestiende eeuw het protestantisme als staatsgodsdienst wordt ingesteld, worden van oorsprong katholieke kerken in gebruik genomen door de protestanten en moeten de katholieken veelal hun toevlucht nemen tot schuilkerken. In Oost-Brabant is de Duitse Orde actief, daar kunnen de katholieken hun geloof meer openlijk belijden. De Commanderie Gemert krijgt in 1587 een Latijnse School; de commanderie benoemt niet alleen de pastoor van Gemert, maar ook die van de parochies Bakel, Deurne, Geldrop, Haren en Nistelrode.

Vanaf ongeveer 1800, in de Franse Tijd, komen veel oude kerkgebouwen weer in katholieke handen en in 1848 volgt in ons land de gelijkstelling van alle godsdiensten, vastgelegd in de Grondwet van Thorbecke. En met name na 1853, na het herstel van de Bisschop-

pelijke Hiërarchie, gaan de katholieken weer overal in den lande kerken bouwen. Het valt dan ook niet te verwonderen dat de katholieke orgelmakers Smits al meteen bij het begin van hun bedrijf belangrijke opdrachten krijgen. Bert Augustus noemt er een aantal: “Van de vroege en nog bestaande orgels van de eerste generatie Smits noemen we die in Gemert (1833), Deurne (1838), Sint-Oedenrode (1839), Boxtel (1842), Oirschot, voorheen ’s-Hertogenbosch, (1847), Rosmalen (1850), Schijndel (1852) en Aarle-Rixtel (1852). De eerste orgels werden evenals in Sint-Oedenrode (waar een zelfstandig pedaal werd voorbereid) voorzien van twee manualen en een aangehangen pedaal. Boxtel heeft drie manualen en Den Bosch krijgt bij de bouw een zelfstandig pedaal.”

### **Het Smits-orgel in Sint-Oedenrode**

De Sint-Oedakerk van Sint-Oedenrode, daterend uit 1494, wordt aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog deels verwoest. Het overgebleven koorge-deelte wordt na de Vrede van Munster gebruikt door de protestanten. De katholieken moeten hun eredienst in een schuurkerk vieren. Nadat de katholieken begin negentiende eeuw de bouwval van de Sint-Oedakerk terugkrijgen, bouwen zij

tegen het oude koor een nieuwe kerk die in 1810 in gebruik wordt genomen en aan Martinus van Tours gewijd. In 1913 wordt een grotere neogotische kerk gebouwd met behoud van alleen het oude hoogkoor, de huidige Sint-Martinuskerk.

Vóór 1838 zingt het kerkkoor van Sint-Oedenrode vermoedelijk met begeleiding van enkele instrumentalisten, zoals elders soms betiteld als ‘een strijkje’. Mede in het kader van de verrijking van het kerkinterieur bestelt het kerkbestuur in 1838 een nieuw orgel bij Frans Smits, die het in het najaar van 1839 oplevert. De kas is gemaakt door de plaatselijke timmerman Engels, het indrukwekkende houtsnijwerk komt uit het atelier van Jan-Baptist Peeters te Antwerpen, die voor Smits deze ornamentiek verzorgt. Sint-Oedenrode is het enige Smits-orgel met ornamenten van Peeters. In dezelfde tijd levert Peeters een monumentale communiebank en een calvariegroep aan de kerk.

De kosten van het orgel bedragen 3600 gulden, het eikenhout voor de kas kost 580 gulden, het vervaardigen van de kas 270 gulden en het snijwerk ruim 1400 gulden. Het orgel met hoofdwerk en onderpositief is bespeelbaar aan de achterzijde.



# Een terugblik ... (2)

## 1971 - 1977

**In het vorige nummer startte Wim van der Ros een terugblik op de ontstaansgeschiedenis van *De Orgelvriend*. Hoe een regionale orgelkring met een maandelijkse stenciluitgave veranderde in een landelijke club met een tijdschrift in offsetdruk.**

*Tekst & fotografie: Wim van der Ros*

Bladerend door de vroege jaargangen van *De Orgelvriend* zie je aardige ontwikkelingen. Het redactieteam probeert in samenspel met de uitgever meer structuur in het blad te krijgen. Vaste rubrieken moeten herkenbaar zijn en er moet een evenwicht zijn tussen korte berichten en artikelen met meer diepgang. En het is belangrijk dat de lezers de regionale excursies en 'grotere' Landelijke Orgeldagen erg waarderen. Hieronder wat impressies uit een achttal jaargangen.

### Inhoudelijk

In de vaste rubriek 'Componisten-schetsen' vervolgt Ad Vos met onder anderen Felix Mendelssohn, Anton Bruckner, César Franck en Jan Pieterszoon Sweelinck. 'Orgelbouwnieuws en disposities' neemt de lezers mee naar recente nieuwbouw-orgels en uitgevoerde restauraties. Uiter-

aard wordt een en ander altijd voorzien van de bekende frontfoto. Een enkele keer, zoals bij het Vierdag-orgel in de Julianakerk te Den Haag, wordt de opbouw van een nieuw orgel als fotoreportage getoond. Ook buitenlandse orgels komen aan bod, bijvoorbeeld in de serie 'Engelse orgels' door Jan Poelman. Hans van der Harst en Ton van Eck gaan uitgebreid in op recente restauraties waarbij zij als adviseur hebben opgetreden. Teus den Toom bespreekt de *Amsterdamse orgelnota* van de geestelijk vader Han Lammers. In 'Uit dagbladen en tijdschriften' worden orgelgerelateerde artikelen overgenomen. In de 'Discussierubriek' gaat met name Chris Haalboom op geheel eigen wijze in op de stijl van orgelspel, het al of niet gediplomeerd zijn en het kunnen begeleiden van de gemeentezang. Vanzelfsprekend leveren deze bijdragen

weer vaak boeiende en soms stevige reacties op van lezers. In de rubriek 'Disconieuws' komen veel nieuw uitgekomen orgelplaten aan bod. Jan W. van Spronsen, die medio 1973 tot de redactie toetreedt, beschrijft veel orgelconcoursen en begint de rubriek 'Uit de orgelwereld' met maandelijks korte bijdragen. Vanaf januari 1976 worden de lezers meegenomen in de nieuwe serie 'Reizend door het Nederlandse Orgellandschap'. Ondertekend met 'G.A. Schaap en B.J. Dikken' nemen de jongelingen Gerco en Ben, beiden 19 jaar, ons mee langs orgels in den lande. Die bezoeken zij met hun tienertoerkaart, waarmee jongeren gedurende een aantal dagen onbepaald met de trein door Nederland kunnen reizen. Een maandelijkse serie waarbij Gerco zijn orgelkennis en zijn ontluikende



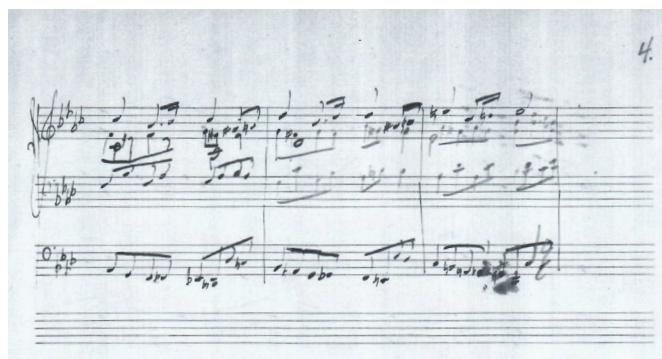
# Orgelwerken van Jan Zwart (6) *Larghetto in As*

Het artikel *Orgelwerken van Jan Zwart (5)* in het vorige nummer behandelde de *Orgelsonate* in g uit 1899, waarvan slechts het fiere, sterk door Mendelssohn beïnvloede openingsdeel bekend is. In die dagen was de invloed van Mendelssohns zes orgelsonates uit 1845 dermate groot dat componisten zich daaraan nauwelijks konden onttrekken of de stijl juist wilden imiteren. De sonates openen met een stevig eerste deel, gevolgd door een makkelijk in het gehoor liggend melodieuze langzaam deel, een fuga of anderszins, terwijl een of meer slotdelen vol bravoure het geheel completeren. In vier van de zes sonates speelt een koraal een belangrijke rol; in de derde en zesde sonate is het langzame deel als een intiem ‘Lied ohne Worte’ aan het eind terechtgekomen. Een soortgelijk ‘Lied ohne Worte’ is Jan Zwarts *Larghetto*, gepubliceerd in 2010.

Tekst: Lourens Stuifbergen

Toen Jan Zwart het eerste deel ‘Moderato e maestoso’ van zijn *Orgelsonate* op 1 juni 1899 signeerde zal hij waarschijnlijk wel aan een tweede, derde, misschien wel vierde deel gedacht hebben. Dat hij grootse plannen had, een jaar nadat hij benoemd was aan de Hersteld Evangelisch-Lutherse Kerk in Amsterdam, is niet zo verwonderlijk. Wie mag zich op 20-jarige leeftijd de vaste bespeler noemen van een monumentaal drieklaviers orgel, het Strümpf-orgel uit 1796, en wie zou daar niet door worden geïnspireerd? Het is waarschijnlijk dat hij zelfs gewerkt heeft aan een tweede en misschien wel derde sonate. Hoe dan ook waren er toen al schetsen voor een *Larghetto in As*, en wel in een behoorlijk vergevorderd stadium. En dan vraag je je natuurlijk af: “Hoezo alleen het openingsdeel bekend? En dat *Larghetto* dan, waarvan de schetsen de data 27 en 31 mei 1899 dragen, ofwel waarmee Zwart één dag voordat hij het eerste deel van zijn sonate signeerde nog bezig is geweest – is dát dan niet het tweede deel van die sonate?” Deze vraag is des te interessanter wanneer je je realiseert dat er zo’n zes, zeven pagina’s van een derde deel bekend zijn, waarin een van de thema’s uit het eerste deel als fugathema fungeert.

Van het *Larghetto* is helaas geen door Jan Zwart voltooide versie bekend. Er zijn vier schetsen of gedeeltelijk voltooide fragmenten, een in potlood en drie in inkt. Ze zijn wisselend van omvang maar gelijk van karakter en vertonen ten opzichte van elkaar betrekkelijk kleine verschillen in de stemvoering, of in de ligging van de gebruikte harmonieën (voorbeeld 1). Juist omdat er zo weinig niet-koraalgebonden werken van Jan Zwart zijn en van dit werkje toch het grootste deel genoteerd was, heeft organist Jaap Zwart de schetsen op verzoek voltooid. In de uitgave zijn fraseringsbogen aangebracht in de stijl van Zwarts muziek. De dynamiek is overgenomen uit de schetsen. Daarbij moet worden opgemerkt dat de aanduidingen voor de sterktegraad relatief zijn, een *ff* in het stoere eerste deel van de *Orgelsonate* in g is een ander *ff* dan in het milde melodieuze *Larghetto*.



Voorbeeld 1: maat 37 t/m 39 in het handschrift van Jan Zwart.



Familie Zwart

Jan Zwart en zijn vrouw Catharina op hun trouwdag,  
15 april 1909.

# Huisorgels uit vervlogen tijden (4)

## Een bijna vergeten huisorgel

In de vierde aflevering van deze serie belicht Albert Rodenboog het Mitterreither-huisorgel dat sinds 2019 in de Petruskerk te Leens pronkt.

Tekst & fotografie: Albert Rodenboog



# H

et instrument behoorde ooit tot de verzameling huisorgels van Herman Smedema, die van 1979 tot 1992 de vaste bespeler van het Hinsz-orgel in de Petruskerk was. Na Smedema's plotselinge dood in februari 1992 stond het orgel bijna dertig jaar lang op een bovenkamer in Winsum. Toen de weduwe Smedema in 2019 kleiner wilde gaan wonen, zocht zij contact met verschillende orgelliefhebbers. Uiteindelijk ontfermden Roelof Kuik en Albert Rodenboog zich over het instrument. Het was de grote wens van de familie dat het instrument werd ondergebracht in de Petruskerk, de plek waar Herman zo graag vertoefde. Aldus geschiedde. Momenteel staat het in de zuidbeuk een beetje klem tussen de herenbank en de

preekstoel. Het verdient eigenlijk een betere plek.

In april van dit jaar bespeelde de Tsjechische organist en orgeldeskundige Pavel Cerny het orgel tijdens het slotconcert van de Tsjechische week, tot groot genoegen van de concertgever en het publiek.

### De orgelmaker

Johannes Josephus Mitterreither (1732-1800) werd geboren in Graz, Oostenrijk, als telg van een gerenommeerd orgelbouwersgeslacht. In 1755 trad hij in dienst bij de Rotterdamse orgelmaker Moreau. Na een tijdje in Gouda te hebben gewoond, vertrok hij in 1769 naar Leiden. Daar kocht hij in 1771 enkele panden in de Bolwerksoordbuurt, die hij deels inrichtte als orgelmakerij en deels

als onderkomen voor het personeel. Mitterreither heeft circa veertig orgels gebouwd, waaronder een aantal huisorgels. Het exemplaar in de Petruskerk is het enige gaaf bewaard gebleven en gesigneerde Mitterreither-huisorgel.

### De reis van het orgel

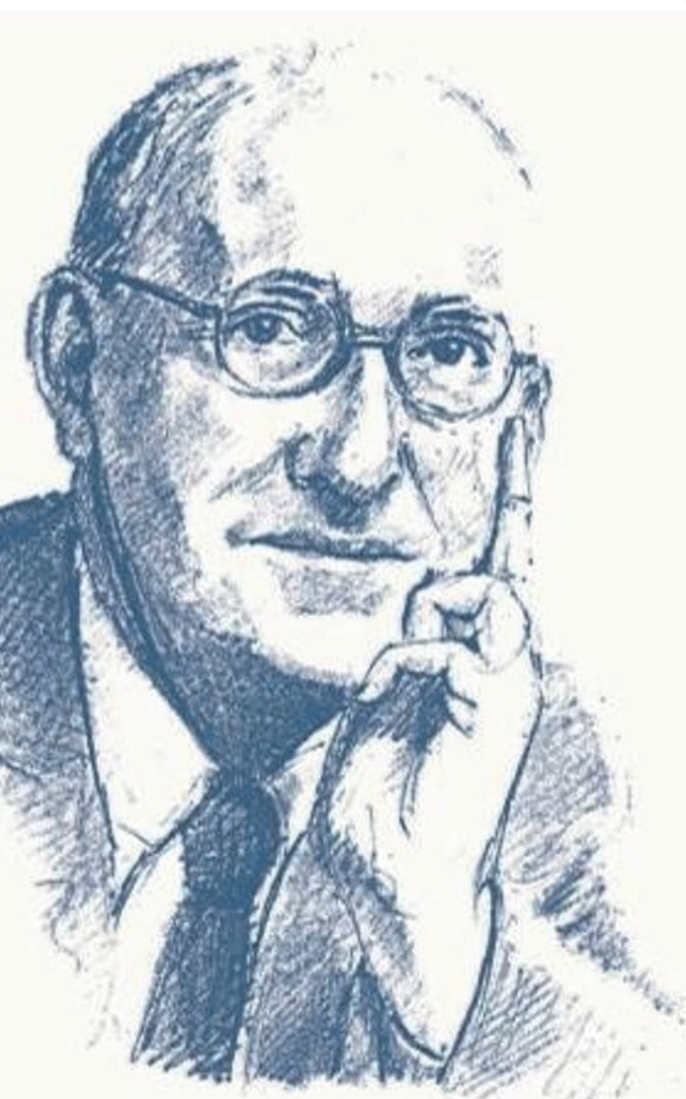
Dr. Arend Jan Gierveld vertelt in zijn beroemde boek over de oorsprong van het instrument. Een dame uit Naarden had hem verteld dat een voorvader destijds twee huisorgels voor zijn dochters bij Mitterreither had gekocht. In 1976 verkocht notaris Den Bleker een van deze instrumenten aan Gierveld. In de overeenkomst werd bevestigd dat het instrument altijd bij zijn voorgeslacht te Aarlanderveen dienst heeft gedaan. Het orgel was op dat moment niet meer



# Portret van Jacob Bijster (2)

In het eerste deel van dit tweeluik ging Kees Weggelaar in op de persoon Jacob Bijster en de tijd waarin hij leefde. In deel twee belicht hij Bijster als componist en gaat hij nader in op een aantal orgelwerken.

Tekst: Kees Weggelaar



De vorige keer stelden we vast dat de composities van Bijster in romantische stijl zijn geschreven; degelijk en expressief van structuur en zeggingskracht; alles met een heldere doordacht-heid gerealiseerd.

Lourens Stuifbergen schrijft: “Veelal bediende hij zich van een laatromantische stijl met veel chromatiek, tertsverhoudingen en modulaties naar verre toonsoorten. Door deze stijl te verrijken met meer eigentijdse elementen ontstond geleidelijk het kenmerkende Bijster-idiom: een gedegen componeerstijl waarin harmoniek, melodische ontwikkeling, zinsbouw, structuur, en een uitgesproken voorkeur voor polyfonie ondanks soms intense dissonantie stevig wortelen in de romantische en barokke traditie.”<sup>1</sup>

In de neobaroktijd stond het zuiveringsprincipe van de orgelbouwstijl en de orgelmuziek voorop. Muziek uit de romantiek was vaak verdacht. Na de zeventiger jaren van de vorige eeuw veranderde deze te rechtlijnige visie. De romantiek telde weer mee. Toch was ook Bijster op zoek naar vernieuwing/verandering van zijn klanktaal. Onder invloed van datgene waarvoor hij na de oorlog ontvankelijk was, merken we zeker in zijn *Triptyque* invloeden van het impressionisme, waarin de kleurrijke onstuimigheid in vooral de hoekdelen het klankbeeld bepaalt. De rustiger en meer tere episodische momenten in deze compositie vertonen een verfijnder Frans-getint klankidom. Met name de *Sonate voor viool en piano* uit 1937 wijkt nog meer af van Bijsters gangbare romantische klanktaal. De vele impressionistische momenten die we waarnemen, sieren op volwassen wijze dit veeleisende, maar veel te weinig gespeelde werk. Belangrijke geluidsdocumenten zijn de twee producties die Okke Dijkhuizen uitbracht: een dubbel-cd met orgelwerken door Piet van der Steen en een cd met kamermuziek (zie de lezersaanbieding elders).

## Enkele orgelcomposities

In totaal heeft Jacob Bijster 103 composities vervaardigd, waarvan 27 voor orgel, 1 harmoniumwerk, 20 liederen, 1 koorwerk, 5 kamermuziekwerken, 2 concerten, 1 werk voor harmonieorkest, 1 orkestwerk en 1 muziekdramatisch werk.<sup>2</sup> In de *Werkenlijst* behandelt Lourens Stuifbergen uitgebreid de indeling en de latere wijzigingen in de opusnummers. Orgelwerken worden ingedeeld in:

Composities gebaseerd op Psalmen, andere kerkliederen en liederen uit *Valerius Gedenck-klanck*. Variatiewerken, voorspelen en een sonate zijn hierop gebaseerd.

Vrije composities, zoals *Ricercare*, *Passacaglia*, *Toccata* en *Triptyque*. Dit zijn duidelijk concertante stukken. Van de 27 orgelwerken belichten we er hier een paar, te beluisteren op de opname van Piet van der Steen alsook op YouTube.